

ВИХІД РЕГІОНІВ ДЕРЖАВИ НА МІЖНАРОДНУ АРЕНУ: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

ENTRY OF STATE REGIONS INTO THE INTERNATIONAL AREA: THEORETICAL-CONCEPTUAL ANALYSIS

Перфільсва А.О.,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин і аудиту

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

У статті авторка аналізує регіон як складне політико-соціальне, економічне утворення, яке є одиницею загальної концептуальної моделі сучасного світу. Для науки міжнародних відносин дискурс регіоналізації розгортається у межах співвідношення глобального і локального у світовій політиці, що актуалізується високими темпами регіоналізації у різних куточках світу. Наголошується на складності та багатовимірності процесу регіоналізації, який забезпечує появу регіонів різних типів і масштабів. Стаття зосереджується на аналізі наукових напрацювань щодо трактування регіону держави та сутності поняття «субнаціональний регіон». Регіон держави представлений адміністративно-територіальним утворенням, яке входить до складу держави та наділене відповідно до національного законодавства певним обсягом політичного й економічного самоврядування. Тож регіоналізація як складний багатовимірний процес забезпечує появу регіону не лише як територіального утворення, але і як функціональної структури. Субнаціональний регіон із певною функціональністю виходить на міжнародну арену з метою представити та реалізувати свої інтереси. Очевидно, що така можливість є результатом децентралізації державного управління, причому у сучасному світі це вже не залежить від форми державного устрою. На міжнародну арену здійснюють вихід як регіони федеративних держав, так і унітарних. Поступово регіони держав стають визнаними учасниками міжнародних відносин, формуючи практики парадипломатії у сучасному світі. Очевидно, що подібні практики є раціонально вмотивованими у контексті пошуку шляхів підвищення функціональності регіону держави у міжнародному середовищі. Тож вихід регіону держави на міжнародну арену доцільно розглядати як наслідок процесів регіоналізації та децентралізації, які забезпечують підвищення ефективності практик міжнародної взаємодії за рахунок предметного підходу до позиціонування у міжнародному середовищі. У статті наголошено на похідному характері суб'єктності регіону держави в міжнародних відносинах, що створює певні обмеження на шляху функціонального представництва регіону. Загалом робиться висновок про поступове поширення практик виходу регіонів держав на міжнародну арену як наслідку загальносвітового тренду, який найближчим часом зберігатиме свою актуальність у міжнародному середовищі, створюючи підґрунтя для подальшого розвитку концепції парадипломатії.

Ключові слова: регіон держави, субнаціональний регіон, регіоналізація, децентралізація, міжнародні відносини, суб'єктність, функціональність, парадипломатія.

In the article the author analyzes the region as a complex political, social, economic formation, which is a unit of the general conceptual model of the modern world. For the science of international relations, the discourse of regionalization unfolds within the ratio of global and local in world politics, which is actualized by the high rate of regionalization in different parts of the world. Emphasis is placed on the complexity and multidimensionality of the regionalization process, which ensures the emergence of regions of different types and scales. This article focuses on the analysis of scientific developments on the interpretation of the region of the state and the essence of the concept of «subnational region». The region of the state is represented by an administrative-territorial entity, which is part of the state and endowed, in accordance with national legislation, with a certain amount of political and economic self-government. Therefore, regionalization as a complex multidimensional process ensures the emergence of the region not only as a territorial entity, but also as a functional structure. A subnational region with a certain functionality enters the international arena in order to represent and realize its interests. Obviously, this possibility is the result of decentralization of public administration, and in today's world it no longer depends on the form of government. Both regions of federal states and unitary ones enter the international arena. Gradually, the regions of states become recognized participants in international relations, shaping the practices of paradiplomats in the modern world. It is obvious that such practices are rationally motivated in the context of finding ways to improve the functionality of the region of the state in the international environment. Therefore, the entry of the region of the state into the international arena should be considered as a consequence of the processes of regionalization and decentralization, which increase the effectiveness of international cooperation through a substantive approach to positioning in the international environment. The article emphasizes the derivative nature of the subjectivity of the region of the state in international relations, which creates certain restrictions on the way of functional representation of the region. In general, it is concluded that the practices of the regions of the countries entering the international arena are gradually spreading as a consequence of the global trend, which will soon remain relevant in the international environment, creating a basis for further development of the concept of paradiplomats.

Key words: state region, subnational region, regionalization, decentralization, international relations, subjectivity, functionality, paradiplomats.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, децентралізації та регіоналізації зумовлюють появу на міжнародній арені регіонів держави у якості активних учасників міжнародних відносин. Регіони держав дедалі активніше проявляють себе у вирішенні міжнародних проблем, встановленні міжнародних зв'язків, представляючи певну функціональну альтернативу власним державам на міжнародній арені. Очевидно, що говорити про повноцінну суб'єктність регіону держави у міжнародних відносинах поки що передчасно, проте розповсюдженість цих практик актуалізує дослідження місця, ролі та функціональності регіону на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідницька увага до регіону як складного соціально-економічного, політичного утворення є вже невід'ємною складовою частиною сучасної політичної науки, що стало певною відповіддю на розгортання паралельно процесів інтернаціоналізації та локалізації суспільного життя. Окремий дисциплінарний напрямок – політична регіоналістика здобула вже своє місце у системі сучасної політичної науки. Паралельно виявлення та вивчення регіонів із погляду їх суб'єктності та функціональності є певним трендом у низці суспільних наук. Дослідження регіону помітними постають у наукових розвідках широкого кола дисциплінарних напрямів: від геополітики і географії до історії й економіки, від філософії до конфліктології і науки державного управління. Тож, сучасна політична наука має питому підтримку у своїй дослідницькій увазі до проблем регіоналізації з боку цілої низки наук. Помітними авторами, які опікуються проблематикою регіону у міжнародному контексті, постають М. Кітінг, А. Гредегой, Д. Крікманс, В. Зимогляд, В. Власов, О. Плотнікова, О. Дубровіна, О. Воскресенський, Р. Туровський, С. Бугай, З. Варналій, Я. Верменич, М. Лендел, В. Корнеев, І. Насиров, С. Песцов, В. Дергачев, К. Кулматов, Д. Кузнецов, М. Лагутіна, А. Мітрофанова, І. Баригін, А. Спартак, Т. Зонова та ін. Водночас більшою мірою увага науковців зосереджена на питаннях регіональної політики держави, шляхах підвищення її ефективності, пошуку відповідностей в інтерпретації регіоналізації як процесу творення міжнародних інтеграційних об'єднань з певного числа держав континентів, що вочевидь не охоплює усього комплексу питань пов'язаних із практиками та вимірами регіоналізації як загального системного процесу міжнародного рівня.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Регіон у будь-якій його інтерпретації – постає ключовим актором субнаціональної політики, тому в сучасній політичній науці виникає питання регіональної політичної суб'єктності, яка трактується як здатність регіону до активної діяльності, що базується на усвідом-

ленні й артикуляції своєї регіональної специфіки у відносинах з центром і з іншими територіальними суб'єктами. Але, що є важливим для нашого дослідження, – з виходом регіону держави на міжнародну арену регіональна політична суб'єктність постає категорією міжнародного рівня політики. Очевидно, що це обмежена суб'єктність, але її наявність в сучасних міжнародних відносинах вже неможна заперечувати. Саме це і зумовлює потребу в дослідницькій увазі до таких практик, з метою отримання комплексного системного знання про сутність, природу та перспективи суб'єктності регіону держави на міжнародній арені в умовах розгортання сучасного політичного процесу в системі координат дихотомії глобальне – локальне, глобалізація – регіоналізація. На нашу думку, питання про вихід на міжнародну арену регіонів держав і проявлення у зв'язку з цим їх міжнародної суб'єктності потребує подальшого вивчення з позицій розгляду цих явищ як чинників світового політичного процесу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Стаття присвячена аналізу регіону держави як учасника міжнародних відносин, акцентуючи увагу на теоретико-концептуальному рівні аргументації доцільності та відповідності подібної практики реаліям сьогодення у контексті підвищення функціональності та результативності діяльності у міжнародному середовищі регіону держави як похідного / вторинного суб'єкта міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Очевидною тенденцією в міжнародних відносинах останніх десятиліть залишається послаблення інституту національної держави, зменшення його функціональності на міжнародній арені. Науковці наголошують на «згортанні» національного суверенітету, яке, тим не менш, відбувається за відносної добровільності й згоди на це самої національної держави. Відмова від частини суверенітету держави відбувається насамперед на користь міжнародних організацій, але поступово проступають і практики, які засвідчують добровільну передачу державою деяких своїх функцій на міжнародній арені власним регіонам. Нині вже нікого не здивує існуванням та ефективним функціонуванням регіональних механізмів економічного, політичного, соціального розвитку, проте, спостерігається певна невизначеність теоретико-концептуального плану стосовно вимірів таких практик. Так, з одного боку, ми спостерігаємо практики транскордонного співробітництва, які є прикладами взаємодії регіонів суміжних держав, з іншого – проявляють себе так звані трансрегіональні зв'язки, які визначаються як процес взаємодії регіональних об'єднань та окремих держав, що належать до різних географічних регіонів [1, с. 24], з третього боку, говорять про субрегіональні та субнаціональні процеси,

як приклади інтеграції різної локалізації. Загалом усі ці підходи стають підґрунтям для розвитку дискурсу регіоналізації у сучасній науці про міжнародні відносини. Вивчення регіоналізації, регіоналізму, регіональної інтеграції нині постало важливою складовою досліджень світового політичного процесу в межах окремої галузі науки про міжнародні відносини – регіонознавства або регіоналістики. Процеси регіональної динаміки є предметом досліджень у працях теоретиків суспільних наук, які належать до різних напрямів і шкіл. Маємо нині широке коло наукових розвідок, які з позицій географічного, філософського, цивілізаційного, культурного, історичного, економічного, зовнішньополітичного, міжнародно-політичного, зовнішньоекономічного підходів намагаються визначити сутність регіону та зміст регіоналізації. Це, вочевидь, підтримує активну дискусію у науковому співтоваристві стосовно можливості «надати універсальне визначення поняттю «регіон», яке б задовольнило абсолютно всіх» [2, с. 28]. Для науки міжнародних відносин дискурс регіоналізації розгортається в межах співвідношення глобального і локального у світовій політиці, що актуалізується високими темпами регіоналізації у різних куточках світу. Водночас очевидно є тенденція сформувати дослідницький фокус саме на вимірі регіону на наднаціональному рівні, коли «регіон постає групою країн, які за багатьма параметрами більш взаємопов'язані один з одним, ніж з іншими країнами» [3, с. 93]. Паралельно з таким тлумаченням регіону використовується поняття субрегіон. Водночас такий підхід зміщує увагу дослідників міжнародних відносин від поширення практик виходу на міжнародну арену регіонів держав світу як окремих гравців, які поступово здобувають визнання та обмежені параметри суб'єктності.

Про те, що сучасна система міжнародних відносин зазнає докорінних змін, відомо давно, так само, як і те, що винуватцем цих змін є науково-технічний прогрес і тріумфальна хода глобалізації планетою. Самі процеси регіоналізації, розростання міжнародних регіонів, стягування традиційних регіонів у макрорегіональні комплекси засвідчують наявність нового, проміжного, етапу глобалізації [4], проте, на нашу думку, доцільно звернути увагу на той факт, що сучасні процеси регіоналізації презентують не лише держави – як основних системоутворюючих учасників, але й велику кількість різних акторів, серед яких є інституції, організації, лобістські структури, бізнес-еліти, політичні партії і регіони держав. Регіони держав постають адміністративно-територіальними утвореннями, які входять до складу держави та наділені певним обсягом політичного й економічного самоврядування, відповідно до національного законодавства [2, с. 32]. Регіони держав, виходячи на міжнародну арену, налагоджують співпрацю з регіонами інших держав,

міжнародними організаціями, закордонними юридичними і фізичними особами, місцевою владою іноземних держав. Тож маємо дещо інакший вимір, рівень регіоналізації і, відповідно, регіоналізму, що визначається як впорядкована, багатостороння та контрольована державами взаємозалежність усередині регіонального простору, яка виражається в різних конкретних регіональних проектах і відповідних їм інституціях [5, с. 23; 45]. Відповідно, вихід регіону держави на міжнародну арену, його діяльність в міжнародному середовищі здійснюється з дозволу держави. Саме держава надає своїм регіонам певні права у міжнародних відносинах, наділяючи їх обмеженою функціональністю та суб'єктністю. На нашу думку, цілком виправданим виглядає пропозиція В.Г. Власова презентувати такого актора сучасних міжнародних відносин, як субнаціональний або субдержавний регіон [2, с. 32]. Це дозволяє зняти розмитість категорії «регіон» для науки міжнародних відносин саме у частині світового комплексного регіонознавства у контексті дискусії співвідношення глобального та локального у світовій політиці.

Світові регіональні процеси на поточному етапі постають у таких вимірах:

- створення і функціонування транскордонних регіонів;
- створення і функціонування міжнародних макрорегіонів (трансрегіонів);
- виходу та функціонування на міжнародній арені субнаціональних (субдержавних) регіонів / регіонів держав.

Важливо зазначити, що поточна регіоналізація і, відповідно, новий регіоналізм передбачає розкриття особливостей регіону не лише як територіального утворення, але як функціональної структури.

Кожний із цих вимірів має свої особливості та може детермінуватися різними чинниками. Водночас усі ці явища відображають загальносвітовий тренд – регіоналізацію, локалізацію та фрагментацію, що комплексно є однією з визначальних рис сучасного світового політичного процесу. Наша дослідницька увага зосереджується на практиках функціонування на міжнародній арені регіонів держав. Очевидно, що започаткування таких практик можна побачити вже з 60-х рр. XX ст., коли поступово збільшується масштаб участі регіонів держав у міжнародних зв'язках і постають практики міжрегіонального співробітництва. Первинна теоретизація таких практик ґрунтувалася на фіксації того, що держави як ключові суб'єкти міжнародних відносин мають дві основні форми: унітарну та федеративну. Тож, за самим визначенням сутності федерації, можна припустити, що суб'єкти федерації володіють певним (обмеженим) обсягом міжнародних прав і обов'язків,

хоча у міжнародному публічному праві завжди на тому, що федерація – це єдиний суб'єкт міжнародного права та відносин, і міжнародну відповідальність несе федеративна держава загалом. Водночас в останній чверті ХХ ст. поряд із традиційною дипломатією, яку здійснює суверенна держава, дедалі помітнішими ставали практики так званої парадипломатії. Перші випадки пов'язані з розвитком міжнародних зв'язків суб'єктів таких федеративних держав як Канада, США, які у своєму активі міжнародних угоді з питань торгівлі, економіки, освіти, науки, зв'язку, культури на кінець ХХ ст. мали сотні документів. Поширення цих практик змусило заговорити про федеративні одиниці як нові суб'єкти міжнародних відносин і міжнародного права та про формування парадипломатії як окремої форми міжнародної взаємодії та співробітництва. Парадипломатія постає діяльністю субнаціонального актора, націленою на взаємодію з політичними утвореннями іноземного походження [6]. Як зазначає вітчизняний дослідник І.К. Головка: «Завдяки парадипломатії субнаціональні регіони отримали можливість реалізувати власні амбіції на міжнародній арені, чого не могли робити до цього, через те їх дії могли розцінюватися як зазіхання на суверенні права держав, до складу яких вони входять» [7, с. 24]. Проте, якщо спочатку такі практики проявлялися переважно у федеративних державах, нині спостерігається поширення їх і на унітарні країни. Регіональні утворення вимагають виходу на міжнародну арену і збільшення своїх прав для здійснення самоуправління [8, с. 252]. Регіоналізація стимулювала процеси децентралізації та перерозподілу владних повноважень в державах різної форми. Загалом це сприяло підвищенню ролі регіонів держави в міжнародних відносинах. Делегування частини владних повноважень держави регіонам здобуває назву парадипломатії. На думку вітчизняної дослідниці Т.О. Грачевської, виникнення парадипломатії та її розвиток «свідчить про те, що держава позбулася статусу монополіста у сфері зовнішнього співробітництва, передавши значну частину своїх повноважень регіонам у контексті реалізації принципу субсидіарності» [9, с. 82]. Нині можна констатувати, що здійснення міжнародних зв'язків регіонів держав перетворилося на істотну складову міжнародних відносин. Це стало закономірним наслідком децентралізації і підвищення ролі регіонів держави у міжнародних відносинах. Науковці зазначають, що регіони держав зазвичай не мають права здійснювати політичні види зв'язків на міжнародній арені, до числа яких зараховують традиційні дипломатичні, консульські та військові [10, с. 65]. Регіонам держав можуть делегуватися повноваження щодо усього спектру зв'язків, окрім політичних – наука, техніка, охорона здоров'я, освіта, економіка, екологія

тощо. Регіони держави налагоджують співробітництво з іноземними державами, їх регіонами, місцевою владою, юридичними та фізичними особами іноземних держав, із міжнародними організаціями виключно з дозволу своєї держави. Внутрішнє законодавство держави фіксує механізми участі й укладання угод їх регіонами з іноземними акторами. Угоди, які укладають регіони держав, мають загальний характер, визначають основні напрями співробітництва і його зміст, діють лише на території регіону і за характером правового регулювання дорівнюють нормативним актам, які приймаються на території регіонів. Здійснюючи міжнародні відносини регіони держава нині мають право відкривати свої представництва в інших державах і міжнародних організаціях, але з метою реалізації укладених угод і за дозволом загальнодержавних відомств іноземних справ. Зрозуміло, що такі представництва не володіють статусом дипломатичних та консульських установ і не можуть виконувати їх функції, так само їх відкриття не вимагає наявності агреману або екзекватури. До числа функцій представництв регіонів на територіях іноземних держав належить інформування підприємств свого регіону про юридичні, економічні умови, збирання та розповсюдження інформації в закордонних країнах про конкретні проекти, які реалізують підприємства регіону за кордоном, реклама продукції, яку виробляють у регіоні, організація фестивалів, ярмарків, конференцій, здійснення діяльності, здатної допомогти налагодити взаємовигідні зв'язки за участю бізнесу регіону, для просування експортної продукції закордон тощо. Представництва регіонів держави за кордоном вирішує виключно питання, які входять до компетенції регіонів, що визначається державою, і фінансується така діяльність регіоном, який відкриває представництво. Тож «представництво регіону за кордоном – це орган зовнішніх зв'язків регіону, який перебуває в регіоні іноземної держави з огляду на відповідну міжнародну угоду та виконує функції із захисту інтересів свого регіону та його юридичних осіб» [10, с. 67–68].

Нині міжнародне співробітництво на субнаціональному рівні є необхідною складовою частиною успішного розвитку регіонів держав зокрема та держави загалом. Саме через це спостерігається активний вихід регіонів держав на міжнародну арену. Існують різні форми співробітництва регіонів держав, які реалізуються недержавними, комерційними, науковими, освітніми, громадськими об'єднаннями й організаціями. Всі ці актори залучені до міжнародної діяльності регіонів держав. Різноманіття форм міжнародного співробітництва регіонів, стимульованих як економічними, так і соціальними, освітніми, екологічними, науковими інтересами, активно розвивається та розширюється

на основі розгортання процесів децентралізації. Нині можна спостерігати формування цілої системи міжнародних зв'язків регіонів держав в різних куточках світу. Водночас кожна держава незалежно від своєї форми самостійно вирішує питання компетенцій і повноважень регіонів на міжнародній арені, що не передбачає наявності спеціального законодавства, яке би регламентувало участь адміністративно-територіальних одиниць в розвитку міжнародних відносин [11].

Глобалізація у контексті формування регіональної політики характеризується комплексом протиріч: між загальнонародськими інтересами та національнодержавними специфічними вимогами; між рухом до диверсифікації та гомогенізацією економічних відносин; між тенденціями до інтеграції та фрагментації; проблемами сумісності різних цивілізаційних культур; економічними протиріччями через нерівномірний розвиток і соціальну поляризацію; розривом між наслідками екологічних криз і неадекватними заходами щодо їх мінімізації; загостренням суперечностей між курсом транснаціональних корпорацій і національними інтересами багатьох країн. Нині держави шукають нову організацію політико-владного механізму, орієнтовану на принцип субсидіарності. Відповідно до нього на регіональний і місцевий рівень передаються питання розвитку регіонів, які враховують і можливості реалізації певних цілей регіонального розвитку за межами національної території. Регіональна суб'єктність залежить загалом від ступеня артикулюваності та політизації регіональних інтересів та ідентичностей. Тим паче, що сучасні умови соціально-політичного розвитку зумовлюють усвідомлення територіальності як динамічного, а не статичного концепту [12, с. 141]. Тож, сучасні підходи до управління державою вимагають регіоналізації та децентралізації управління. Ефективне державне управління має залишати більше простору динаміці на місцях і у регіонах. Цим пояснюється важливість виходу регіонів держави на міжнародну арену. Це спосіб підвищити ефективність державного управління, забезпечивши владними повноваженнями демократично легітимовані регіональні структури управління. У сучасному світі регіоналізація та децентралізація постають передумовами демократичної побудови держави і подальшого розвитку громадянського суспільства.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Вихід регіонів держав на міжнародну арену чинить значний вплив на розвиток сучасної дипломатії та міжнародних відносин, доповнюючи специфіку сучасного світового політичного процесу у складі процесів інтернаціоналізації, глобалізації, модернізації та поліцентризму світу. Очевидно, що у сучасному світі масштаб та інтенсивність регіональних зв'язків різних

вимірів ускладнюється, водночас їх потенціал впливу на систему міжнародних відносин виявляється неоднозначними. З одного боку, відбувається формування нових форматів і моделей міжнародного співробітництва, а з іншого – йдеться про додатковий аспект у розгортанні процесу глобалізації як процесу інтенсифікації суспільної взаємодії на різних рівнях, в різних сферах, де держава продовжує втрачати важелі впливу та контролю, здобуваючи ознаки частково дисфункціонального інституту в системі міжнародних відносин. Окрему проблему становить розмивання державного суверенітету під тиском появи та функціонування нових суб'єктів міжнародних відносин, які свої первинні можливості діяти в міжнародному середовищі отримали саме від держави як основного суб'єкта. До числа таких особливих нових суб'єктів міжнародних відносин належить субнаціональний регіон або регіон держави. Характерна риса субнаціонального регіону на міжнародній арені його політична залежність, пов'язана з убудованістю у владну ієрархію держави, яка залишається головним суб'єктом міжнародних відносин і володіє повнотою міжнародної правосуб'єктності, тоді як субнаціональний регіон внаслідок процесів децентралізації отримує додаткові можливості для підвищення власної функціональності за межами власної держави з метою пошуку адекватних засобів для вирішення поточних проблем регіонального розвитку. Вихід регіонів держави на міжнародну арену відбувається у сучасному світі у державах як федеративної, так і унітарної форми адміністративно-територіального устрою. Очевидно, що подальші практики будуть лише інтенсифікуватися, пропонуючи нові підґрунтя для концептуалізації та теоретизації виходу регіонів держав на міжнародну арену саме у ракурсі підвищення функціональності з метою більш ефективного управління, адекватного сучасним викликам національного і міжнародного середовища. Тож визначення міжнародної суб'єктності субнаціонального регіону потребує подальшого опрацювання на основі міждисциплінарного підходу, який має об'єднати здобутки політичної науки загалом, науки міжнародних відносин, деякі аспекти правових інтерпретацій міжнародної суб'єктності, що дозволить отримати більш релевантні результати аналізу виходу регіону держави на міжнародну арену. З огляду на збільшення ролі регіонів у житті світу є очевидною потреба у так званій певній «регіоналізації» загальних політологічних концептів. Тож перспективними постають кросрегіональні порівняльні дослідження виходу регіонів держав на міжнародну арену, які відкривають широке поле для науковців і здатні пояснити територіальні особливості політичного процесу у їх локальному прояві як складової частини глобального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кузнецов Д.А. Феномен трансрегионализма: проблемы терминологии и концептуализации. *Сравнительная политика*. 2016. № 7 (2 (23)). С. 14–25. URL: <https://www.comparativepolitics.org/jour/article/view/429/406>.
2. Власов В.Г. Поняття регіону як актора сучасних міжнародних зв'язків. *Грані*. 2015. № 3 (119). С. 28–34. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/156/143>.
3. Deutsch K. On Nationalism, World Regions, and the Nature of the West. *Mobilization, Center-Peripher Structures and Nation-Building. A Volume in Commemoration of Stein Rokkan* / Ed. by Per Torsvik. Bergen, Norway: Universitetsforlaget, and New York : Columbia University Press, 1981. P. 82–116.
4. Мировое комплексное регионоведение / под ред. А.Д. Воскресенского. Москва : Магистр: ИНФРА-М, 2014. 416 с.
5. Розвиток новітніх форм міжнародної економічної інтеграції на початку XXI століття : монографія / О.І. Шнирков, А.С. Філіпенко, Р.О. Заблоцька та ін. ; за ред. О.І. Шниркова. Київ : Київський університет, 2016. 415 с.
6. Grydehoj A. Informal Diplomacy in Norway's Svalbard Policy: The Intersection of Local Community Development and Arctic International Relations. *Global Peace, Change and Security*. 2014. Vol. 26, № 1. P. 41–54. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/14781158.2014.856290>.
7. Головка І.К. Парадипломатія субнаціональних акторів: потенціал та форми реалізації. *Грані*. 2016. № 139 (11). С. 23–29. URL: <https://www.readcube.com/articles/10.15421%2F1716117>.
8. Зонова Т. Дипломатия: модели, формы, методы. Москва : Аспект-Пресс, 2013. 348 с.
9. Грачевська Т.О. Парадипломатія як складова процесів регіоналізації на сучасному етапі. *Грані*. 2014. № 12 (116). С. 77–82. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268618243.pdf>.
10. Плотникова О.В. Международные отношения государств и международные связи регионов государств: общее и особенное. *Власть*. 2014. № 12. С. 65–69. URL: <https://www.jour.fnisc.ru/index.php/vlast/article/view/1593>.
11. Власов В. Європейський досвід державного управління міжнародними зв'язками регіонів: політико-правовий аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2011. № 4 (11). URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_04\(11\)/11vvgppa.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_04(11)/11vvgppa.pdf).
12. Burgess M. *Comparative Federalism: Theory and Practice*. L., N.Y. 2006. 357 p. URL: http://www.untag-smd.ac.id/files/Perpustakaan_Digital_1/FEDERALISM%20Comparative%20Federalism,%20Theory%20and%20practice.pdf.